

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1 (Temmuz/July 2023): 113-143

Kur'ân'da Hidayet ve Dalâletin Allah'a Nispetinin Kulun İradesiyle İlişkisi

The Relationship Between the Attribution of Guidance/ Misguidance to Allah in the Qur'ân and Human Free Will

Zeynel Abidin Alptekin

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı,

Dr., Ministry of National Education

Mardin, Türkiye

abidinalptekin@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6882-969X>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Mayıs/May 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Temmuz/July 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Temmuz/July 2023

Atıf / Citation

Alptekin, Zeynel Abidin. "Kur'ân'da Hidayet ve Dalâletin Allah'a Nispetinin Kulun İradesiyle İlişkisi". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 6/1 (Temmuz/July 2023), 113-143.

<https://doi.org/10.54122/umde.1296868>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Zeynel Abidin Alptekin).

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir Hacı Bektas Veli University

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Öz

Bu çalışmada Kur'ân'ın dalâlet konusuna nasıl yaklaştığı incelenmeye çalışılmıştır. Kur'ân'da her ne kadar dalâlete erdirme fiili Allah'a izafe ediliyorsa da, ilgili ayetlerin geçtiği bağlamlar değerlendirildiğinde, bilinçli şekilde inkâra yönelmiş kulların işledikleri kalbi ve ameli olumsuz ahlaki davranışlar sebebiyle, kullar bu yönde bir iradede buldukları için Allah'ın dalâlete erdirdiği görülür. Dalâlet fiilinin kulda kevnî yaratılışı Allah'a ait olduğu için Allah dalâlete erdirmeyi kendine izafe etmiştir. Kur'ân'da yer alan dalâlet ve hidayetle ilgili ayetler incelendiğinde, imtihan edilmek üzere yeryüzüne gönderilen insanın akıl ve iradeyle donatılarak tercihlerinin sorumluluğunu üstlenmesi adalet ilkesi gereğince sağlanmaktadır. Ayrıca Allah, kullarına rahmet ve şefkati gereği hidayete erişmeyi kolaylaştırıcı, dalâlete düşmeye mâni etmenleri devreye koymaktadır. Kur'ân'da iman-küfür kavram sahasında çokça kullanılan dalâlet kavramı gerek sözcük gerekse ıstılâhî anlamda 200'den fazla yerde kullanılmıştır. Değişik formlarda geçen dalâlet kelimesi çoğunlukla fiil halinde ele alınır. Bu fiil Kur'ân'da zaman zaman Allah'a, bazen Şeytan'a bazen de insana izafe edilir. Allah'a izafe edildiği ayetlerin genel bağlamı dikkate alındığında dalâlet fiilinin kul tarafından kalbî ve fiili bir takım olumsuz ahlaki davranışlar sebebiyle Allah tarafından yaratıldığı vurgulanır. Kul bilinçli iradesiyle tercihini batıldan yana kullandığı için Allah bunu kevnî bir yaratılışla husule getirmektedir. Allah dilediği ya da bu fiili yarattığı için kul dalâlete düşmemektedir. Kul bu yönde davrandığı ve bu şekilde iradede bulunduğu için dalâlete düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Allah, Kur'ân, İnanç, Dalâlet, Rehber.

Abstract

This research looks at how the Qur'ân addresses the topic of misguidance (dalâlât). Although Allah is attributed to the act of misguidance in the Qur'ân, it is clear from the context in which the relevant verses are mentioned that Allah causes misguidance because of the negative moral behaviors committed by the servants who consciously turn towards disbelief, and because the servants have a will in this direction. Because Allah created the act of misguidance in the servant, Allah has attributed misguidance to Himself. When the verses in the Qur'ân about misguidance and guidance are assessed, it is clear that the human being sent to earth to be tested is endowed with reason and choice, and is held accountable for his choices in accordance with the principle of justice. Furthermore, out of mercy and compassion for His followers, Allah puts in place circumstances that promote access to guidance and prevent misguidance. The concept of misguidance, which is prevalent throughout the Qur'ân in the realms of faith and disbelief, appears more than 200 times in both lexical and idiomatic phrases. The word dalâlât, which has several meanings, is usually employed as a verb. This verb is sometimes assigned to Allah, sometimes to Satan, and sometimes to man in the Qur'ân. In the context of the verses in which it is attributed to Allah, it is underlined that Allah causes the act of misguidance as a result of some undesirable moral behavior of the servant's heart and deed. Because the servant chooses misguidance with his conscious will, Allah manifests it via creation. The servant is not led astray because Allah willed or created the conduct. Because he acts and wills in this direction, the servant becomes misguided.

Keywords: Tafsir, Allah, The Qur'ân, Faith, Misguidance, Guidance.

Giriş

Hakikatin ne olduğu ve nasıl elde edileceği konusu insanlık tarihi boyunca din mensupları ve düşünürler tarafından tartışılmalı bir sorundur. İnsanoğlu bir ömür boyu kendisine nefsinden daha yakın olan Rabbini aramak gibi ilginç bir serüvende yol almaktadır. Din mensupları genellikle bu evreni yaratan bir varlığın bulunduğu düşüncesinin en açık bir hakikat olduğunu ileri sürerek bütün değer sistemlerini bu düşünce ve inanca göre şekillendirirler. Bunu reddedenler ise hayatlarını ona göre kurarlar. İnsanoğlunun bu yaşam

mücadelesinin özetini tasdik ve inkâr cihetleri arasında gerçekleştirdiği tercihler oluşturmaktadır. İnsanlık tarihiyle eşdeğer bir geçmişe sahip inanma ve inkâr problemi, insanlığın en kadim ve öncelikli sorun alanını teşkil etmektedir.

Dalâlet, Allah'ın indirdiği İlahi mesajlara inanmayarak onları inkâr etmeye ve bu amaçla bilinçli bir yönelim içerisinde bulunmaya denir. Bu anlamda Allah'ın kullarını eriştirme gayesi güttüğü doğru yola erişmenin adı olan hidayetın zıt kutbunda yer almaktadır. Hidayet ve dalâlet kavramları iman ve küfür anlam ağı içerisinde en önemli basamağı teşkil etmektedirler. Hidayetin bir adım sonrası iman, dalâletin neticesi ise küfürdür.¹ İslam kelamcıları arasında imanın mı hidayete, hidayetın mi imana tabi olduğu hususunda çeşitli fikir ayrılıkları yaşanmıştır. el-En'âm 125'e göre hidayete erenlerin kalbine İslam nazil olurken et-Teğâbun 11'de ise “*kim Allah'a iman ederse Allah o kişinin kalbini hidayete erdirir*” ifadesiyle imandan sonra kalbin hidayete erdirilmesinden bahsedilmektedir.

Kelamcılara göre Allah'ın kullarını hidayete erdirmesi dört aşamada gerçekleşmektedir. Birinci aşamada, Allah'ın insana hakikati idrak imkânı sunmak üzere akıl ve irade kuvveti vermesi yer almaktadır. İkinci aşamada Allah'ın kitap ve peygamber vasıtasıyla hakikati beyan etmesi gelmektedir. Bu iki hidayet türü sebep nev'indedir. Bu hidayet türünde Allah'ın akıl ve irade ihsan ederek hakikati beyanı ve insanlığa davette bulunması söz konusudur. Bu iki aşamada önce kul hidayete ermekte, ardından iradesini kullanarak davete icabet etmektedir.

Üçüncü aşama hidayet, Allah'ın iman edenlere salih amelleri kolaylaştırmasından ve kalplerini hakikat üzere sebat ettirmesinden oluşmaktadır. Dördüncü aşama hidayet ise iman edip salih amel işleyenlerin cennete sevk edilmelerinden ibarettir. Bu son iki hidayet türü, sonuç ve karşılık bağlamındadır. Allah, akıl ve iradesini kullanarak ilahî beyana ve davete icabet edenleri salih amel ve cennete sevk ederek hidayetlerini artırmaktadır.²

Aynı şekilde dalâlet de dört aşamada vuku bulmaktadır. Allah, hiçbir şekilde dalâletin sebebi değildir. Zira Allah için yalan beyanda bulunma ve aldatma söz konusu değildir. Şeytanlar aldatarak yalan beyanda bulunurlar. Buna karşın idlâl fiilinde sonuç Allah'a nispet edilmektedir. Bu şekildeki saptırmada Allah'ın, buyruklarına boyun eğmeyen insanlardan

¹ Cihat Tunç, “Dalâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/428.

² Vezir Harman, “Sebep-Sonuç İlişkisi Açısından Hidâyet ve Dalâletin Allah'a Nispeti Meselesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2015), 266.

yardımlarını kesmesi belirtilmektedir. Kelam ilminde Allah'ın tutum ve fiilleri dolayısıyla kulları dalâlete terk etmesine “hızlan” denilmektedir. Bu halde Allah doğrudan doğruya saptırmanın sebebi olarak gösterilmesi, hakkaniyet ilkesiyle bağdaşmamaktadır.³

İnsanlığın en kadim ve öncelikli sorunu halini alan hidayet ve dalâlet meselesini önemli kılan diğer bir husus, neticeleri bağlamında sahibine sağladığı yarar ve zararlarıdır. İslam inancına göre Allah'ın hidayetine uyulduğunda asıl kalınacak ebedi ahiret yurdu cennete kavuşulacak,⁴ Allah'ın varlığının işaretlerini ve vahyini inkâr ise zorluk ve sıkıntılarla bezeli cehenneme düşülmesine sebep olacaktır.⁵ “*İnsanlığın temel yaratılış amacı, kendi Yaratanını tanıyıp O'na şükran vazifesini ifa etmektir.*”⁶ Aksi doğrultuda yol almak ise sahibinin varlığını her iki âlemde yok hükmüne sokarak anlamsız kılacaktır.⁷

Allah dilediğini dilediği şekilde yaratan,⁸ sonsuz ilim, irade ve kudret sahibidir.⁹ İnsan Rabbine karşı sorumlu bir varlık olarak yaratılmış¹⁰ ve hayır-şer, hak-batıl, iman-küfür ve iyilik-kötülük istikametinde imtihan edilmek ve tercihi görülmek üzere (kendisine şahit etöek üzere) yeryüzüne gönderilmiştir.¹¹ Allah bu uğurdaki mücadele ve imtihan için gerekli her türlü imkanı hazırlamıştır.¹² Kendisine akıl gibi ilim elde etme, doğru ile yanlış birbirinden ayırma, muhakemede bulunma imkânı ile belli sınırlılıkları bulunan irade hürriyeti tanımıştır.¹³ Buna karşılık insanda sınırsız arzu, tutku,¹⁴ unutkanlık,¹⁵ cehalet,¹⁶ saldırganlık,¹⁷ kibir¹⁸ ve haset¹⁹ gibi özelliklerin yanında, bunları kullanarak kendisini doğru yoldan saptıracak (dalâlet) ve cehenneme ulaştıracak şeytan ve nefsi²⁰ yaratmıştır. Akıl ve irade ile donatılan insan, gerçekleştirdiği cüz-i iradesine dayalı fiillerin sorumluluğunu üstlenmek üzere imtihan edilmektedir. Bu doğrultuda hak ve batıl seçenekleri karşısında selim fitratı, ilahi yönlendirmeler, kâinattaki sayısız sözlü/sözsüz ayetlerle desteklenen

³ Harman, “Dalâletin Allah'a Nispeti”, 266-267.

⁴ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Burûc 85/11; el-A'lâ 87/14-15; el-Fecr 89/27-30.

⁵ el-Vâkıa 56/92-93; el-Ahkâf 46/20; en-Nâzi'at 79/35-36.

⁶ en-Neml 27/40.

⁷ el-İbrâhîm 14/7.

⁸ el-Kasas 28/64.

⁹ Âl-i İmrân 2/29.

¹⁰ el-Ankebût 29/2.

¹¹ el-Mülk 67/2.

¹² eş-Şems 91/7-9.

¹³ el-Ankebût 29/43.

¹⁴ en-Necm 53/23.

¹⁵ el-Kehf 18/61-63.

¹⁶ el-Ahzâb 33/72.

¹⁷ el-Yûnus 10/22-23.

¹⁸ el-Furkân 25/21.

¹⁹ el-Bakara 2/109.

²⁰ el-Kehf 18/63; el-Yûsuf 12/42; el-Mücâdele 58/19; el-En'âm 6/68.

insan, eşya ve hakikatin asli yapısını tahrif ve tahrip ederek iğvaya sürükleyen şeytani/enfüsi cepheyle mücadeleyle sınanmaktadır.

Dünya hayatının özetini bünyesinde barındıran hak batıl mücadelesinin insan boyutundaki yansıması çok girift sorunlarla örülüdür. Her açıdan gün gibi açık olan bir gerçeği insan için aşılmaz bir problem haline getiren ve insanlığın ayağını kaydırmak üzere siperde bekleyen güçler şeytan ve nefistir.²¹ İnsanın bu süreçte aldanmasına yol açan en önemli etken, her türlü hile ve gizli kapaklı yöntemlere alet olmasına mâni olacak itikadî, ilmî ve ahlaki donanımı yeterli düzeyde sağlayamamasıdır.

Allah, sonsuz rahmeti ile insanlığın iman sınavını kolay kılmıştır. Onu her devirde indirdiği vahiyler ve gönderdiği Resullerle sürekli desteklemiştir. İnsanlığın imtihan âleminde mücadele ettiği karşıt cepheyi teşkil eden şeytan ve işbirlikçisi nefis, bireyin algı dünyasını yönlendirebilecek hissi, ilmi ve maddi imkânlarla donatılmışlardır.²² İnsanın meşakkatli hayat yolculuğunda kötülüğün pençesine düşmeden fitraten sahip olduğu cevheri koruyabilmesi görüldüğü kadar basit değildir. Bu seferi çetin kılan etmenler, insanın kendi kalabilme amacındaki yürüyüşünde ayağına takılan bukağlar, gönlünü tereddütlere düşüren cazip emeller ve doğru düşünüp karar verme aşamasında karşılaştığı olumsuz tesirlerdir. Bu unsurlardan genellikle dalâlete sebep olan hususlar, dünyaya aşırı eğilim, para, mal, çoluk çocuk, makam ve mevki sarhoşluğu ve bu hayatı ebedi sanma yanılgısıdır. Batılı temsil eden bu unsurlar karşısında vahiy, hikmet, sahih itikad ve salih amel doğrultusunda hareket eden kulların, yolun sonunda amacına ulaşacağını Allah belirtmektedir.²³

Kur'ân'da üzerinde durulan temel konuların başında gelen Allah'a yönelmenin (hidayet) tam karşısında yer alan yoldan sapma (dalâlet) sorunu gelmektedir. Kur'ân'ın sağlıklı şekilde anlaşılmasının önünde konulan engellerin başında, Kur'ân ayetlerinin zahiri manalarıyla yorumlanması gelmektedir. Ayetlerin içerisinde bulunduğu bağlam çerçevesinde değerlendirilmediğinde, her türlü saptırma gerçekleşebilmektedir. Özellikle yaratılış amacının özeti mahiyetindeki inanma ve inkâr bağlamında hayati önemi haiz konunun detaylarıyla ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'ın hidayet ve dalâlet mevzularına nasıl yaklaştığı, hangi sorunlara ne tür çözüm önerileri sunduğu açıklığa kavuşturulmalıdır.

²¹ Yûsuf 12/53.

²² el-A'raf 7/18; el-Hicr 15/40.

²³ el-A'raf 7/200-202; el-Fâtır 35/28; el-Asr 103/3;

Çalışmamızın mihenk noktasını, hidayet ve dalâlet vakalarının Kur'ân ayetleri bağlamında nasıl değerlendirildiği teşkil etmektedir. Sağlıklı ve sahih bir değerlendirme için konu kadim ilmi kaynaklar çerçevesinde ele alınmalıdır. Bahse konu mevzu her ne kadar çok boyutlu ve derin detaylarıyla ele alınması gerekiyorsa da probleme katkı sağlama babında tefsir kaynakları ışığında konuya yaklaşmayı tercih ettik. İtikadî bir sorun olması hasebiyle kelimeler ve tefsir eserlerinde, konuya ilişkin serdedilen görüşlerin özlü bir şekilde dile getirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bir makalenin dar sınırları çerçevesinde bu mümkün görünmemektedir. Bu çalışmada inkâra yönelenleri Allah'ın dalâlete sürüklediğini ifade eden Kur'ân ayetleriyle neyin kastedildiğini izah edilecektir.

Akademik çevrelerce hidayet ve dalâlet alanı ile ilgili onlarca çalışma kaleme alınmıştır.²⁴ Her bir araştırma dalâlet konusunu farklı açılardan incelemektedir. Bu çalışmada genel anlamda Kur'ân'da hidayet ve dalâlet olgularının nasıl ele alındığı irdelenirken özel olarak dalâlete düşürme fiilinin sebebi olarak Allah'ın gösterilmesinin arka planında yatan nedenler, ilgili ibare ve ayetlerin siyak-sibakları çerçevesinde değerlendirilecektir. Özellikle insan iradesini devre dışı bırakan, zahiri okumalarla Allah'ın insan istikametlerini mutlak şekilde belirlediği izlenimi veren ayetlerin tevilleri üzerinde durulacaktır.

Son dönemde yaygın şekilde seküler anlayış mensuplarının inkârcılığı yaymak ve doğal bir süreçmiş gibi göstermek için kullandığı en klişe savlardan olan “önceden belirlenen kaderini yaşıyorsun. İnkâr veya iman yönündeki yaşam biçimini sen tercih etmedin” yanılığına ilmî etütler ışığında cevaplar vermek gerekmektedir. İnsanın akıl ve iradesiyle tercihlerine yönelik sorumluluğunu ortadan kaldıran ve yeryüzünü ifsada zemin hazırlayan bu sapkın itirazların çürütülmesi icap etmektedir. Araştırmamızda konuyla ilgili ayet metinleri bağlamında ele almaya özen gösterdik. Konu okuyucunun derin tefsir metinlerine ve kelâmî tartışmalara boğulmaması maksadıyla özlü bir şekilde incelenecektir.

²⁴ Bkz. Ramazan Altıntaş, *Kur'ân'da Hidayet ve Dalâlet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003); Emrullah Yüksel, “Kur'ân-ı Kerim'de Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986), 87-107; Cihad Tunç, “İslâm Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25-41/6 (1989); Mehmet Bulut, “Hidayet-Dalâlet ve İnsanın Sorumluluğu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 229-260; Kadir Polater, “Kur'ân-ı Kerim'e Göre Hevâ Kavramı ve Dalâletteki Rolü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2003), 261-299; Selim Türcan, “Hidayet ve Dalâlet Allah'a Nispet Edilen Ayetler Nüzul Döneminde Nasıl Algılanıyordu?”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/18 (Şubat 2010), 83-97; Halil Aldemir, “Fâtiha Suresi'nde Nimet Verilenler Gazaba Uğrayanlar ve Dalâlette Olanlar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* XII/1 (2012), 219-244; Galip Türcan, “Kelâmî Paradigmanın Güçlüğü: Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Kelâmında Hidayet ve Dalâlet Kavramlarının Anlaşılması”, *Üleymân Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (Ocak 2012), 269-285; Harman, “Dalâletin Allah'a Nispeti”; İbrahim Bayram, “Ebussuûd Efendi'nin Hidayet-Dalâlet Anlayışı”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Tokat İlmîyat Dergisi = Tokat Journal of İlmîyat]*, V/1 (2017), 115-144; Mücteba Altındaş, “İnsan Sorumluluğu Bağlamında Kuran'da Hidâyet-Dalâlet Olgusu”, *Ç. Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 16-17 (2012), 29-42.

Özellikle '*insanların hidayet ve dalâlete ermesi*'²⁵, '*Allah'ın hidayet etmesi ve dalâlete erdirmesi*'²⁶, '*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz*'²⁷, '*Allah dilediğinin doğru yoldan sapmasına fırsat verir, dilediğini de doğru yola erdirir*'²⁸ gibi Kur'ân ifadelerinin doğru bir okumaya ihtiyaç duyduğu aşikârdır. Bir yandan hidayet ve dalâletin insan elinde olduğu vurgulanırken diğer yandan '*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz*' cümleleri insan zihninde çeşitli soruların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Allah insanları dalâlete sürüklüyorsa insan işlediği çirkin fiillerin cezasını ebedi şekilde cehennemde niye çekmektedir? Bu durum Allah'ın adalet sıfatı ile bağdaşmakta mıdır? İnsan kaderinde inkâr ve ihtida takdir edilmişse insan yaptıklarından niye sorumlu olmaktadır? Bu ve buna benzer sorulardan hareketle konunun Kur'ân'ın genel bakış açısıyla değerlendirilmesine ihtiyaç vardır.

1. Dalâletin Sözcük ve İstılah Anlamı

Dalâl ve dalâlet masterları yitirmek, örtük ve gizli olma manalarını karşılamaktadırlar. Dalâlet kavramının türediği "d-l-l" fiil kökü varlığını yitirmek, gazaba uğramak, istikametini kaybetmek, amaç ve hedefe giden istikametten şaşmak, yolda binilecek vasıtayı zayi etmek, amaca götürmeyen yola sapmak gibi anlamlar için kullanılmaktadır.²⁹ Hidayet ve rüşd anlamlarının zıt kutbunda dalâl, bilerek veya sehven doğru yoldan sapmak yer almaktadır.³⁰

Dalâlet, özet olarak sözcük anlamı itibariyle bir şeyin zayi olması, kıymetinin bilinmemesi ve yitip gitme anlamlarına gelmektedir.³¹ Kök anlamının yanı sıra dalâleti bilinçli şekilde tercih etmek veya farkında olmadan doğru istikametten az veya çok ayrılmak, sapmak ya da azmak anlamları da dalâlet ile ifade edilmektedir.³² Dalâletin kök anlamının zıddını vicdan, dini ıstılahtaki anlamının karşıt manasını ise hidayet teşkil etmektedir.³³ Bunun örnekleri Kur'ân ayetleri üzerinde verildiğinde konu daha iyi anlaşılacaktır.

²⁵ Bkz. Yûnus 10/108.

²⁶ Bkz. er-Ra'd 13/27; İbrâhîm 14/4.

²⁷ Bkz. Tekvîr 81/29.

²⁸ Bkz. el-İsrâ 18/97; el-Kasas 28/56; el-Fâtır 35/8; ez-Zümer 39/23.

²⁹ Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed Râğıp el-İsfahânî, thk. Nizâr Mustafa el-Bâz (Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.), "el-Mufredât fi ğarîbi'l-Kur'ân", "dalâl", 2/388.

³⁰ İsfahânî, "dalâl", 2/388.; Hüseyin K. Ece, *İslam'ın Temel Kavramları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 113.

³¹ Ebi Huseyn Muhammed b. Zekeriya İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğâ*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 3/356.

³² Ece, *Temel Kavramlar*, 113.

³³ Ahmed b. Yusuf b. Abdudaim Semîn Halebî, *Umdetu'l-huffâz*, thk. Muhammed Bâsıl Uyunu's-Sûd (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/382; Ebû Hilal el-Askerî, *Furûku'l-luğaviye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, ts.), 209.

1.1. Dalâletin Kur'ân'daki Anlamları

Kur'ân'da dalâlet kavramı içinde bulunduğu bağlama bağlı olarak çeşitli anlamlarda ve şekillerde kullanılabilir. Dini anlamda itikadî ve ahlakî esasları kapsayan Kur'ân, Arap dili ve edebiyatı açısından da Arapçanın divanı konumundadır. Dalâlet sözcüğünün Kur'ân'da işleniş şekilleri ve derin mana boyutları özelinde Kur'ân'ın Arapça'ya sağladığı eşsiz imkân ve kabiliyetin sınırlarını gözlemlemek mümkündür.

Dalâlet kelimesi Kur'ân'da değişik formları ile 210 küsur yerde³⁴ geçmektedir. Kur'ân'da dalâlet daha çok fiil halinde hidayetin zıddı olan küfr ve inkâr anlamındaki sapıklık manasında kullanılmıştır.³⁵ ضَلَّال (Dalâl) kelimesi if'al kipinde 'idlâl' şeklinde çekimlendiğinde, Allah'ın insanları dalaletle terk etmesi ve doğru yolu kaybetmeleri gibi anlamları karşılamaktadır.³⁶

Dalâl kökünün kök anlamının yanı sıra ele alındığı ayetlerde yaygın olarak kullanıldığı pek çok mana bulunmaktadır. Buna etki eden unsurlar, Arap dili ve belagatinin üstün hünerleri olduğu gibi Kur'ân'ın ona kattığı yeni ve ulaşılmaz i'câz sanatıdır. Kavramın yer aldığı siyak ve sibakın yanında fiil kalıbı, nitelendiği sıfat ve harfi cerlerle beraber kazandığı pek çok anlamı vardır. Burada yaygın olarak kullanılan birkaç örnek üzerinde durulacaktır.

Kur'ân-ı Kerim bazı kavramlara kök anlamlarına uygun şekilde, çeşitli formlarda yeni anlamlar kazandırmaktadır. Bu tür durumlarda değişik kültür seviyelerine hitap söz konusudur. Bu tür gelişmelerde ön plana çıkan kelimeler bazen soyut bazen de somut durumları karşılamak üzere ele alınmaktadır. Dalâlet sözcüğü bu bağlamda Kur'ân ayetlerine bakıldığında genellikle dini anlamıyla ön plana çıkarken bazen de seküler alana ait mevzular için kullanılmaktadır. Buna ilişkin bir örnekte, Kur'ân'da müşriklerin tekrardan dirilmeye karşı gösterdikleri tepki tasvir edilirken geçen 'dalâlne' sözcüğüyle gerçek anlamda yitip gitme kastedilmektedir. وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَأَنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ “(İnkârcılar) şöyle derler: ‘Toprakta kaybolup gittiğimizde biz yeniden mi yaratılacakmışız?’”³⁷

Dalâlet sözcüğü bazı ayetlerde dini anlamından farklı olarak mecazi anlamlar için de kullanılabilir. Müdayane ayetinde konuyla ilgili daha çok beşerî yanılma ve hata

³⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısırî, 1364), “Dalâl”, 2/128, 362, 650, 651, 1010, 1011.

³⁵ Ebû 'Abdillâh Faḫrüdîdîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabi, 1420), 1/261; Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b Abdullâh b Mahmûd Alûsî, *Ruhü'l-meanî fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabi, 1997), 1/96; Tunç, “Dalâlet”, 8/428.

³⁶ Mehmet Yolcu, *Kur'ân'da İnkâr Psikolojisi* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2004), 97-104.

³⁷ es-Secde 32/10.

şeklinde doğru davranışı göstermeme ve sağlıklı dengeyi yitirme anlamından bahisle “tedilla” sözcüğü geçmektedir. Yapılan akite şahit olmak üzere iki kadının tanık tutulması talep edilirken geçen ‘tedille’ fiiliyle unutmak veya yanılmak kastedilmiştir.³⁸ Bunun örneğini şu ayette görebiliriz: *فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى* “Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar.”³⁹

Dalâletin ifade edilen anlamlarının yanı sıra hata etme, yanlış yapma, adalete ve gerçeğe muhalif tutum ve davranışlarda bulunmak manaları da bulunmaktadır.⁴⁰ Kur'ân'da ضَلَّالٍ “dalâl” kavramı, yol anlamına gelen sebil sözcüğü ile kullanıldığında yanlış, hakka uymayan ve hidayete uygun olmayan yol anlamında, kâfirlerin çizgisi tanımlanmak için ifade edilmektedir.⁴¹ Uygulamadaki yanlışlık ve unutmakta bu kavramla dile getirilmektedir.⁴²

Kur'ân'da dalâl sözcüğü yalın anlamı ile hem peygamberler hem de inkârcılar için kullanılmıştır. Hz. Peygamber'e (sav) yönelik şu hitap buna işaret etmektedir: *وَوَجَدَكَ ضَالًّا* “Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?”⁴³ Hz. Yakub hakkında da şöyle denilmiştir: *قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ* “Yanıdakiler ise, ‘Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın’ dediler!” diye karşılık verdiler.⁴⁴ Bu ayetlerde geçen “dall” sözcüğü yok olma, şaşkınlık ya da şaşırılmışlık anlamında kullanılmıştır. ed-Duhâ sûresinde peygamberlikten önceki dönemde geçirdiği tehayür haline atıf söz konusudur. Cenab-ı Hak bu ayetlerle Hz. Peygamber'in (sav) vahiyle buluşmadan önce hakikat ve şeriatten bihaber olduğu, kendisine indirilen kitap yardımıyla akli karmaşadan kurtulduğunu anımsatmaktadır.

Bununla birlikte en-Necm sûresi 2. ayette geçen *مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ* “... arkadaşınız sapıtmamış ve eğri yola da gitmemiştir.” ifadeleriyle Hz. Peygamberin (sav) ne dinde ne de akılda sapmadığı belirtilmektedir.

Kur'ân'da dalâlet kavramı, helak olma, iptal etme ve hüsrana uğrama anlamlarında kullanılmıştır. *الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ* “İnkâr yolunu seçip Allah yoluna da engel

³⁸ el-Hüseyn b. Muhammed el-Demağani, *Vücuḥ, ve'n-nezair li elfâzi'l-kitâbillahi'l-aziz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 310; Ebi Abdurrahman İsmail b. Muhammed Neysâbüri, *Vücuḥu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dimaşk: Dâru's-Sakâ, 1996), 207; Ebî Beka Eyyüp b. Mûsâ Huseynî Kefevî, *Kitabu mu'cemu fi mustahâti ve fîrûku'l-luğaviyyi* (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, ts.), 577.

³⁹ el-Bakara 2/282.

⁴⁰ el-Yûsuf 12/95, 8.

⁴¹ el-Furkân 25/42.

⁴² en-Nisâ 4/176; el-Bakara 2/282.

⁴³ ed-Duhâ 93/7.

⁴⁴ el-Yûsuf 12/95.

koyanların yapıp ettiklerini O boşa çıkarmıştır."⁴⁵ Ayette bu söz konusu kullanılan kelime أَضَلَّ "edalle" şeklindedir. وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ "Oysa inkârcıların tuzağı hep boşa çıkmıştır."⁴⁶ Bu ayette ضَلَّ "dalâl" kelimesi kullanılmıştır. Her iki dalâlet ile ilgili fiil kalıplarıyla 'bir şeyin hükümünün kalmaması, yok olması ve hükümsüz kalması' kastedilmektedir.⁴⁷

Aşağıdaki ayetlerde geçen dall sözcüğü 'bile bile yoldan ayrılmak ve dinden sapmak' anlamında kullanılmıştır.

وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ *...Nefse uyma. (Nefse uyarsan, nefis) seni Allah'ın yolundan saptırır.*"⁴⁸

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ *Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır.*"⁴⁹

Dalâlet sözcüğü kendi başına veya içerisinde bulunduğu bağlam ile birlikte ele alındığında çeşitli yeni anlamları karşıladığı gibi bir takım sıfat ve harfi cerlerle bir arada yer aldığı da yeni anlamlar kazanabilmektedir.

Dalâlet kavramı "ba'iden" بَعِيداً sıfatı ile kullanıldığında 'uzak, tam ve kesin bir sapma' manasında kullanılmaktadır. Aşağıdaki ayette Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü veya bunlardan herhangi birini inkâr eden bir kimsenin haktan uzaklaştığı, doğru yoldan saptığı, maksadını ve gayesini yitirdiği, inkâra yöneldiği ve hakikate sırtını döndüğü ifade edilmektedir.

*"Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapmıştır."*⁵⁰

Yukarıdaki ayetin yer aldığı en-Nisâ sûresinin 116'ncı ayetinde dalâlet kavramı "ba'iden" بَعِيداً ile bir arada 'derin sapıklığa düşmek' anlamında şirk koşmak şeklinde izah edilmektedir. وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا *Allah'a ortak koşan büsbütün sapmıştır.*"⁵¹

⁴⁵ el-Muhammed 47/1.

⁴⁶ el-Mümin 40/25.

⁴⁷ Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-tenzil ve haşâîku't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi Tayyib, 1419/1997), 3/206, 321.

⁴⁸ es-Sâd 38/26.

⁴⁹ el-Bakara 2/16.

⁵⁰ en-Nisâ 4/136.

⁵¹ en-Nisâ 4/116.

Dalâletin bu çeşidinin şirk olduğu vurgulanmaktadır. Bu ayetlerden hareketle her türlü şirkin küfür olduğu ifade edilmektedir.⁵²

Yine en-Nisâ sûresinin 167. ayetinde, dalâl sözcüğü “ba’iden” بَعِيداً ile kullanıldığında inkârın küfür olduğu belirtilmektedir: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا *“İnkâr eden ve Allah yolundan alıkoyanlar şüphesiz doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır.”*

Dalâl kavramı مُبِينًا “mubinen” nitelemesi ile ‘apaçık bir sapıklık’ anlamında değişik şekillerde kullanılmaktadır. Konuyla ilgili ayette bu hususa değinilmektedir. Bir kimse bir başkasını değerlendirmek istediğinde şu yorumda bulunmaktadır: قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرِيكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ *“Kavminden ileri gelenler, ‘Biz seni gerçekten apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz!’ dediler.”*⁵³

Ayrıca Hz. Yakub’un çocukları, babalarının Hz. Yusuf’a (as) yönelik sevgi ve iştihakına atıfta bulunarak aynı anlamda şöyle demişlerdir: إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ *“Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılğı içindedir!”*⁵⁴ Şu ayette aynı anlamdadır: وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا *“Ve şehirde kadınlar (birbirleriyle): ‘Şehirdeki bazı kadınlar, ‘Aziz’in karısı, hizmetindeki genç ile beraber olmak istiyormuş; (Yûsuf’un) sevdası kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz’ dediler!”*⁵⁵

Bu ayetlerde geçen dalâl kelimesinin içerisinde bulunduğu siyaktan hareketle kullanıldığı mana, doğru olan şeyden açıkça ayrılmaktır. Ayetlerde kişilerin muhatapları nezdindeki izafi değerlendirmelerinden hareketle bu yaklaşımı öne sürdüğü belirtilmektedir.

Dalâl kavramı “mübin” sıfatı ile ele alındığında zalimlerin ve isyan sahiplerinin açık dalâlette olduğu bildirilmektedir.

لَكِنَّ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ *“...Ne var ki o zalimler bugün tam bir sapıklık içindedirler.”*⁵⁶

هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الْبَيْنَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ *“İşte bunlar Allah’ın yarattıklarıdır. Şimdi gösterin bana, O’ndan başkası ne yaratmış? Hayır, zalimler açık bir sapıklık içindedirler.”*⁵⁷

⁵² en-Nisa 4/116; et-Tevbe 9/17.

⁵³ el-A’raf 7/60.

⁵⁴ el-Yûsuf 12/8.

⁵⁵ el-Yûsuf 12/30.

⁵⁶ Meryem 19/38.

⁵⁷ Lokmân 31/11.

“Allah’ın ve resulünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır.”⁵⁸ Bu vb. ayetlerde geçen ‘mübînen’ sıfatı ile açıkça dalâlette olanlar kastedilmektedir. Benzeri ayetlerde Allah’ın sapkınlık içerisinde bulunanlar ile hidayete erenleri bildiği ifade edilmektedir. “قُلْ رَبِّيَ أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ” *De ki: ‘Kimin doğru yolda yürüdüğünü, kimin de apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu en iyi bilen rabbimdir.’*⁵⁹

Dalâl kavramı كَبِيرٍ “kebir” sıfatı ile kullanıldığında ‘büyük dalâlet’ anlamını vermektedir. Konuyla ilgili tek örnek Mülk sûresinde geçmektedir. قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا “Şöyle cevap verirler: ‘Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti; fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve ‘Allah hiçbir şey göndermemiştir; siz gerçekten büyük bir sapkınlık içindesiniz!’ demiştik.”⁶⁰

Bu ayette apaçık inkârda olanların kendilerini savunmak için sırat-ı müstakim üzere olanları yalancılık ve yanlış yola sapmakla itham etmelerine örnek gösterilmektedir. Böylelikle inkârcıların işledikleri fiilleri doğru, yaptıkları zulümleri haklı ve yeryüzünü fesada vermelerini ıslah etmekle eşdeğer gördükleri anlaşılmaktadır.

Dalâl ضَلَّال kelimesi ان عن harf-i cer edatı ile okunduğunda ‘yitip gitmek, kaybolmak’ anlamlarına gelir. Dalâlete sürüklenenlerin dünya malına tamah ederek elde ettikleri tüm kazanımların yok olacağını gösterilir.⁶¹ Aşağıdaki ayette dalâl lafzı ‘kaybolup gitme’ anlamında kullanılmıştır.

وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ “... iftira edip durdukları şeyler (uydurma ilahları) onları nasıl yüzüstü bırakıp kayboluverdi!”⁶²

1.3. Dalâletin Anlam Sahası

Kur’ân’da dalâletin anlam sahasıyla ilişkili birçok kavram kullanılmaktadır. Dalâlet anlam sahasına ait ön plana çıkan kavramlar küfr, şirk ve nifaktır.⁶³

Şirk, zulüm ve fîsk ile ilgili ayetlerde şu hususlar yer almaktadır: Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür.⁶⁴ Bu tür zulmü işleyenler lanetlenmiştir.⁶⁵ Onlara acıklı azap tattırılacağı

⁵⁸ el-Ahzâb 33/36.

⁵⁹ el-Kasas 28/85; Bkz. Sebe 34/24; Yâsîn 36/47; ez-Zuhruf 43/40; el-Mülk 67/29.

⁶⁰ el-Mülk 67/9.

⁶¹ Muhammed b. ‘Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, (Kuveyt: Tab’etü Hukümetü Kuveyt, ts.), “d-l-l”, 29/345.

⁶² el-En’am 6/24; el-Yûnus 10/30.

⁶³ Isfahânî, “dalâl”, 299.

⁶⁴ Lokmân 31/13.

⁶⁵ Hûd 11/18.

bildirilmektedir.⁶⁶ Kur'ân'da inkâr ile bağlantılı bu kavramlar genellikle *ومن اظلم* ya da *فمن اظلم* formaları ile verilmektedir. Yalnız iki yerde⁶⁷ bu formlar Allah'a iftira edenlere tahsis edilmiştir.⁶⁸

Bu üç ana kavramın dışında dalâlet ile eş anlamlı kullanılan farklı kelimeler bulunmaktadır. Şaşkınlık, delilsizlik, dalâlet içinde bocalayıp durma anlamına gelen *يَعْمَهُونَ* “amihe”;⁶⁹ haktan ayrılma, “zulm”, haksızlık anlamını taşıyan *الْقَاسِطُونَ* “kasete”;⁷⁰ evini, yolunu, gideceği/geleceği yeri şaşırma ve çölde yolunu kaybetme *يَتِيهونَ* “yetihe”;⁷¹ cehalete dayalı sapık inanç, dalâlet, eğrilik yol anlamındaki *غَيِّ* “ğayy”;⁷² yoldan sapmak manasındaki *نَكَب* “nekebe”;⁷³ yol ayrılığı, muhalefet, ayrılık ve anlaşmazlık gibi anlamlara gelen *شَقَاق* “şıkâk”⁷⁴ bunların en çok ön plana çıkanlarıdır.⁷⁵

2. Kur'ân'da Dalâletin Anlatımı

Kur'ân'a genel hatlarıyla bakıldığında kavramların zıtlarıyla birlikte beyan edildiği bir üslup göze çarpmaktadır. İman-küfür, cennet-cehennem, dünya-ahiret, gece-gündüz gibi zıtlıklara benzer şekilde hidayet ve dalâlet kavramları da çoğu zaman birlikte yer almaktadır. Kur'ân, yerleştirmek istediği ahlaki düzeni ikame etmek için bu yöntemden yararlanmakta ve sürekli bu doğrultuda misaller üzerinde durmaktadır. Her şeyin zıddıyla kaim olduğu kâinat düzeni Kur'ân'da da yer bulmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân insanlığı iki zıt hat üzerinde konumlandırmaktadır: İhtida ve dalâl. Kur'ân'ın bu yöntemi genel anlamda bütün üslubuna yansımıştır.⁷⁶

Dalâlet ve hidayet lafızları arasındaki karşıtlık, Cahiliye Arapları tarafından bilinmekteydi. Kendi aralarında geliştirdikleri dilde dalâlet kavramı yanlış fikir ve boş düşünce şeklinde kullanılmaktaydı. Benzer şekilde hidayet kelimesi, doğru yolu bulmak anlamının yanı sıra doğru ve hikmetli re'y veya düşünce manasında ele alınmaktaydı.⁷⁷ Bu

⁶⁶ el-İnsan 76/31.

⁶⁷ ez-Zümer 39/32; el-En'âm 6/93.

⁶⁸ Yolcu, *İnkar*, 97-104.

⁶⁹ el-Bakara 2/15; İsfahânî, “amehe”, 348.

⁷⁰ el-Cin 72/14; İsfahânî, “kasete”, 403.

⁷¹ el-Maide 5/26; İsfahânî, “yetihe”, 76.

⁷² el-A'raf 7/146; İsfahânî, “ğayy”, 369.

⁷³ el-Mü'minûn 23/74; İsfahânî, “nekebe”, 504.

⁷⁴ el-Bakara 2/137; İsfahânî, “ğayy”, 264.

⁷⁵ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 166.; Yolcu, *İnkar*, 97-104.

⁷⁶ ez-Zümer 39/37; el-Bakara 2/175.

⁷⁷ Halil Ebu Ude Ebu Ude, *et-Tatavvuru'd-delali beyne luğati's-ş'i'ri ve luğati'l-Kur'ân* (Ürdün: Daru'l-Menar, 1405/1985), 320.

anlamda dalâlet kelimesinin lügavî ve dini anlamları arasında yoğun bir benzerlik söz konusudur.

Kur'ân'da "dalâlet" genel olarak ulaşılmak istenen gayeye giden yoldan sapmak veya arzu edilmeyen bir yola yönelmek manalarına gelmektedir. Buradaki gayeden maksat, insanın ebedi saadet yurdunu kazanmaya vesile olan ilahi istikametten ayrılmaktır.⁷⁸ Dalâlet kelimesi yaygın sözcük ve ıstilahî anlamının yanı sıra bulunduğu bağlama göre farklı yan anlamlar için tercih edilmektedir.

Kur'ân'da 210 küsur yerde geçen dalâlet kavramının 126'sı fiil anlamıyla kullanılmaktadır. Bütün bu fiil anlamlarının sadece yirmisinde dalâlet Allah'a izafe edilmektedir. Geri kalan tüm kullanımlarda dalâlet insan fiili olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan dalâletin insan fiili olarak kullanımı ilahi fiil olarak kullanımından kat kat daha fazladır.

Kur'ân, Allah'ı, melekleri, kitapları, peygamberleri ve ahiret gününü inkâr edenleri,⁷⁹ Allah'tan başka ilâh kabul edip O'na eş koşanları,⁸⁰ Hz. Peygamber'in çağrısına uymayan ve onu alaya alanları⁸¹ dalâlet kapsamında değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra, Kur'ân'ın kaynağından şüphe edenleri, onun verdiği bilgiler konusunda tereddüt geçirenleri,⁸² kıyamet ve ahiret gerçeğini kabule yanaşmayanları ve bunlara inanmayanları,⁸³ Allah'ın ve Peygamberlerinin emirlerine isyan edenleri,⁸⁴ Allah'ın helâl kıldığını haram sayanları, çocuklarını rızık endişesi ile öldürenleri,⁸⁵ hüküm verirken hakk ve adalet ölçüleri üzere değil de nefsinin isteklerine göre hareket edenleri,⁸⁶ akl-ı selim ve havass-ı selim ile yol almayanları,⁸⁷ ayrıca Allah'ın rahmetinden ümit kesenleri⁸⁸ dalâlete sapmış kimseler olarak anmaktadır.⁸⁹

Buna göre bir insan ister iman etmiş isterse etmemiş olsun, Allah'ın ve Resulü'nün emir ve yasaklarına isyan eder, hakikati kabule yanaşmaz, heva ve hevesini uyarak Hz. Peygamber'i zor durumda bırakmak çabasına giriştiği takdirde dalâlet kapsamına dâhil olur.

⁷⁸ Yolcu, *İnkar*, 97-104.

⁷⁹ en-Nisâ 4/136.

⁸⁰ Lokmân 31/11.

⁸¹ el-Furkân 25/41-42.

⁸² Fussilet 41/52.

⁸³ Sebe' 34/8; eş-Şûra 42/18.

⁸⁴ el-Ahzâb 33/36.

⁸⁵ el-En'âm 6/140.

⁸⁶ Sâd 38/26.

⁸⁷ el-A'râf 7/179.

⁸⁸ Yûsuf 12/87.

⁸⁹ İsfahânî, "dalâl", 2/388; Altıntaş, *Kur'ân'da Hidayet ve Dalâlet*, 272; Sadık Kılıç, *Kur'ân'da Günah Kavramı* (Konya: Hibaş Yayıncıları, 1984), 133; Lütfullah Cebeci", *Kur'ân'da Şer Problemi* (Akçağ Yayınları: İstanbul, 1985), 222.

Ayetin verdiği kesin ölçüye göre Allah ve Resulü bir konu hakkında hüküm verdiğinde, Mü'min kadın ve erkek buna itaat etme dışında bir seçeneğe sahip değildir. Bunun dışında bir seçeneği tercih ederek Allah ve Resulüne muhalif tutum takınanların apaçık bir sapıklığa düştükleri sarahatle ifade edilmektedir.⁹⁰ Bu keskin ayırımın hayat ölçüsü kılınması talebine binaen olacak ki her rekâta okunan Fatiha sûresinde, Allah'ın takip edilmesini istediği dosdoğru yol alan sırat-ı müstakim üzere yol alanları gazaba uğrayan ve dalâlete sapanların الضَّالِّين (dâllîn) izinden ayırmıştır.⁹¹

Allah, hidayet rehberi kitaplar indirir. Bunlar vasıtasıyla dilediği kimseyi doğruya yönlendirir; kimi de şaşırırsa artık ona doğru yolu gösterecek kimse bulunamaz.⁹² Hidayete erdirme ve dalâlete düşürme tamamen Allah'ın elindedir.⁹³ Kur'ân'ın ısrarla vurguladığı böyle bir durumda peygamberin bile insanları hidayete erdirmeye yetkisi yoktur. Kur'ân, kendine özgü düşünce alanında insanın hürriyeti meselesi karşısında zihinlere çeşitli sorular üşüşmektedir. Hidayet ve dalâlete erdirme son tahlilde Allah'ın izin vermesi ile gerçekleşiyorsa ise insanın ceza ve mükâfat görmesi adaletsiz bir uygulama değil midir? Bu sorular ilk etapta cevabını bulması gereken sorulardır.

Allah, kâinatta dilediğini gerçekleştirebilme güç ve kudretine sahiptir.⁹⁴ Bu açıdan bakıldığında hidayeti dalâlete tercih edip doğru yola erişen ya da dalâleti seçerek doğru istikametten sapan kimse, gerçekte hür iradesi ve aklıyla tercih ettiği halde bunları irade edip⁹⁵ yaratan Allah'tır.⁹⁶ Allah insanların hidayet bulmalarını sağlayacak imkânlar bahşeder, sapıklıktan uzaklaşmalarını diler.⁹⁷ Bazı araştırmacılar Kur'ân'ın bazı âyetlerinden yola çıkarak asıl hidayet veya dalâlet tercihinin Allah'a ait olduğunu iddia etmişlerdir.

Konu ile ilgili ayetler bağlamları dikkate alınmadan ele alındıklarında zikredilen zahiri okumalarla peşin hüküm verme yoluna gidilebilmektedir. el-En'âm sûresi 39'uncu ayet içerisinde bulunduğu bağlamı itibarı ile değerlendirildiğinde murat edilen mana, inkârcıların

⁹⁰ el-Ahzâb 33/36.

⁹¹ el-Fâtiha 1/6-7.

⁹² ez-Zümer 39/23.

⁹³ el-Kasas 28/56; en-Nahl 16/93.

⁹⁴ el-Burûc 85/16.

⁹⁵ Bağdâdî (öl. 429/1037-38), Allah'ın bilgisinin bağlayıcı olmadığı iddiasını reddederek bilgi ve irade meselesini şu şekilde açıklamaktadır: *"Allah'ın dilemesi, bilgisi ile doğru orantılıdır. Var olacağını bildiği şeyin, -ister hayır ister şer olsun- var olmasını diler. Var olmayacağını bildiği şeyin ise var olmasını diler. Var olmasını dilediği her şey, var olmasını dilediği vakitte ve var olmasını dilediği şekilde var olur. Olmamasını dilediği şey, -ister onu emretsin ister emretmesin- asla var olmaz. Müslümanların genelinin ifadesiyle Allah'ın dilediği olur. Allah'ın dilemediği ise olmaz."* Vezir Harman, *Ebu Mansûr Abdulkâhîr el-Bağdâdî'nin Bilgi Teorisi* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2006), 115-116.

⁹⁶ Ra'd 13/27.

⁹⁷ ez-Zümer 39/41.

olumsuz itikadî ve ahlaki eylemleri nedeniyle sapkınlıklarında ısrar ettikleri olduğu fark edilecektir.⁹⁸

Kur'ân semantiği üzerine kayda değer çalışmaları ile tanınan oryantalist Toshihiko İzutsu, Kur'ân'ın öngördüğü hidayet ve dalâlet meselesini izah ederken büyük yanılgıya düşmektedir.⁹⁹ Ona göre hidayet ve dalâlet üzere yürüme tercihi tamamen Allah'a aittir ve insana bu konuda hürriyet tayin edilmemiştir. Kişi önceden belirlenmiş kaderini yaşamak durumundadır. Bu konuda yazılanlardan hareketle anlaşılacaktır ki, hidayet ve dalâleti isteme iradesi tamamen insana aittir. Allah bu konuda kulun isteğine ve fiillerine göre hidayet ve dalâlet üzere yaşama imkân ve şartlarını yaratmaktadır.

Allah, insanın hidayetini talep ederek vahiy ve peygamber göndermiş, akıl ve sözsüz ayetler yoluyla bu imkânları geliştirmiştir. Kula zulüm yapılmak suretiyle önceden belirlenmiş yaşam koordinatları kendisine dayatılmamıştır. Aksi bir ihtimal Allah'ın adalet sıfatına yakışmamaktadır. İzutsu'nun düşündüğü şekilde, insanlığın kendileri için belirlenmiş hayat tarzını akli ve iradeleri söz konusu olmaksızın sürdürüyor olmasını iddia etmek, Allah'a zulüm yakıştırmak olur ki bu Allah için muhal bir durumdur.

Bu yöndeki bakış açısına göre hareket edildiğinde şu soru kaçınılmaz olacaktır: Kişinin kaderi önceden tayin edilmişse Allah insanı niçin yaratmıştır? Allah önceden kimin said ve şaki olacağını elbette bilmektedir ama bu bilme onların iradelerine etkide bulunmamaktadır. Bizatihi Allah, insanı kendi yapıp ettiklerine şahit kılmak için dünyada yaratmıştır. Allah, insanın ahirette karşılaşacağı ceza ve mükâfatlara bir itirazının söz konusu olmaması için tabir-i caizse tüm yaşadıklarını kayıt altına almaktadır.

Allah'ın hidayete erdirdiğini kimsenin saptırmaması, delalete erdirdiğini de kimsenin doğru yola eriştirmeye gücünün yetmeyeceği hususu ise bu görüşleri daha derinlerde destekler mahiyette anlamlara sahiptir. Hidayet ve dalâlet tamamen insanın tercihine bağlıdır. O istemedikçe kimse onu zorla iki zıt kutba eriştiremez. Her iki yöne yönelimlerinin temel saiklerini insanın kendi iradesi oluşturmaktadır.

İzutsu gibi bazı araştırmacıların Kur'ân'daki bazı ayetlerde bahsedilen hidayet ve dalaletin tercihin insana değil, Allah'a ait olduğuna ilişkin görüşleri, ayetleri bağlamından

⁹⁸ Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-âklı's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm* (Beirut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 3/232.

⁹⁹ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 115-116.

kopararak zahiri okuma biçimine yönelmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısı onları sahih kader inancına aykırı şekilde cebirci anlayışa sevk etmektedir.

Bu anlayışla bağlantılı şekilde araştırma konumuzun ana ayetlerinin başında gelen aşağıdaki ayette Allah'ın dilemesi salt O'nun iradesine bağlı zannedilerek anlaşılmıştır: “*Allah kimi dilerse dalâlete terk eder ve kimi dilerse onu doğru yola sevk eder.*”¹⁰⁰

Kur'ân bir bütündür ve Kur'ân'ın bazı âyetleri bazı âyetlerini tefsir etmektedir.¹⁰¹ Kur'ân'ın bir konu hakkındaki bakış açısını belirlemeye çalışırken Kur'ân'ın bütün muhtevası göz önünde bulundurulmalıdır. Dalâlet ile ilgili âyetler bu genel perspektif etrafında değerlendirildiğinde, kişinin hidayeti hür iradesi ile tercih etmesi sonucu Allah tarafından sırat-ı müstakime erıştırildiği; aynı şekilde kişinin sapkınlığı bilinçli bir şekilde seçmesi neticesinde Allah, tekvin sıfatı gereği o kimsenin inkâra doğru yol alışının zeminini hazırlamaktadır.¹⁰²

Ayet ifadeleri yüzeysel değerlendirildiğinde yanlış anlaşılabilirlik vuku bulmaktadır. İnsanın akli ve hür iradesiyle tercih ettiği bu istikametler, önceden takdir edildiği için yaşam tarzı haline getirilmiş değildir. İsteddiği şart ve ölçüde hareket edebilme kabiliyeti ile donatılan insan, bilinçli ve hür tercihiyle takip ettiği itikadî ve ahlaki davranışların sorumluluklarını üstelenmektedir. Bu anlamda insanın ahiret hayatındaki konumunu bu dünyada ortaya koyduğu ameller belirlemektedir. Ebedi hayat yurdunda yakalanan huzur ve itminan, kişinin bu dünyada olumlu ahlaki erdemleri düstur edinmesinin ve bütün benliğiyle kendisini Allah'a yakınlaştıracak doğru ve faydalı davranışları neticesinde gerçekleşmektedir.¹⁰³ Bu ahlaki kişiliğin zıt kutbunda yer alan inkâr sahipleri ise işledikleri çirkin fiilleri dolayısıyla azap ve işkenceler ile cezalandırılacaklardır.¹⁰⁴

Kur'ân'ın hadiselerle bakış açısının parametrelerini belirleyen bütüncül perspektifine ilişkin ilişkin şu temel ilke konuyu daha sarıh biçimde açıklamaktadır: Allah hidayete erenlerin istikametini kolaylaştırmakta, onlara destek olmaktadır. Sapkınlığı tercih eden dalâlete terk etmektedir. el-Bakara sûresinde konuyla ilgili ayette “*Allah o misalle ancak fasıkları dalâlete terk eder*”¹⁰⁵ denilmektedir. Yani ancak cezayı hak eden suçluları dalâlete

¹⁰⁰ el-En'am 6/39.

¹⁰¹ Bkz. Ahmet Abay, “Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsirinde Yeni Yaklaşımlar: Mehmet Okuyan Örneği”, *Journal of Turkish Studies* 11/Volume 11 Issue 7 (01 Ocak 2016), 1.

¹⁰² el-Bakara 2/16, 175; el-Mâide 5/105, 140; Yûnus 12/108; İbrâhîm 14/4; el-İsrâ 18/15; el-İnsân 76/3; en-Nebe 78/92.

¹⁰³ *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Muhammed Esed vd. (Ankara: İşaret Yayınları, 2002), 4-5.

¹⁰⁴ er-Ra'd 13/43.

¹⁰⁵ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2009, el-Bakara 2/26.

terk etmektedir. Cezayı hak etmediği takdirde hidayet yoluna eriştirmektedir. Aşağıdaki ayet ilkenin sebebine işaret etmektedir: “*Onlardan kimini Allah doğru yola ilette, kimileri de saptırılmayı hak ettiler.*”¹⁰⁶

Ayrıca bir insanda hidayete doğru bir eğilim varsa ikinci basamaktaki hidayete erdirilir, hayır yoksa dalalete terk edilir. “*Allah onlarda (inkârcılarda) bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi, eğer işittirseydi yine reddederek yüz çevirirlerdi.*”¹⁰⁷

İnkâra yönelme ile ilgili mutlak ifadeler, durumun mahiyetini izah eden başka ayetlerde kayıtlanmışlardır. “*Onlar sapınca Allah onların kalplerini saptırdı. Allah günaha sapanları doğruya eriştirmez.*”¹⁰⁸

“*Hayır! Doğrusu şudur ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır.*”¹⁰⁹

“*Allah birçok kimseyi onunla dalalete terk eder, birçok kimseyi de onunla doğru yola iletir; onunla başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri dalâlete terk eder*”¹¹⁰

Zikredilen ayetler ile bu minvaldeki daha pek çok ayette, kişinin hür tercihi sonucu dalâlete sapmasının geręekleřtięi izah edilmektedir. Bu ayetlerde insanın hakikati hür iradesiyle inkâr ettiğine vurgu yapılmaktadır. Kâinatta vücut bulan bütün varlıkların hayat ve hareket kaynağı, yaratılışın sadece kendisinin kudret elinde bulunduğu Allah’tır. Yaratıcı sıfatına atıf yapmak üzere ayetlerde geçen “*biz dalâlete terk ettik*”¹¹¹, “*Allah’ın dalâlete sürüklediği*”¹¹² ve “*Allah’ın kalplerini mühürlediği*”¹¹³ gibi ifadeler genel bağlamaları ile bir arada incelendiğinde, kulun ortaya koyduğu tavır ve davranışlar dolayısıyla iman ve inkâr cihetlerine yöneldiği müşahede edilecektir.

Hidayet ve dalâlet tamamen Allah’ın elindedir. Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola eriştirir. Yalnız bu istikametlere yönelmenin imkanlarını insanın kendi hür iradesiyle ortaya koyduğu kalbi ve fiili davranışları neticesinde yaratır. Kur’ân’ın iman eden ve batıla sapan inanç grupları ile ilgili temel bakış açısına yansıyan temel görüş, her iki grubun kendi hür iradeleriyle istikametlerini belirledikleri yönündedir.

¹⁰⁶ en-Nahl 16/36.

¹⁰⁷ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2009, el-Enfâl 8/23.

¹⁰⁸ es-Sâf 61/5.

¹⁰⁹ el-Mutaffifin 83/14.

¹¹⁰ el-Bakara 2/26-27.

¹¹¹ en-Nahl 16/36.

¹¹² el-A’raf 7/186; er-Ra’d 13/27, 33; İbrahim 14/4 el-İsrâ 16/96; el-Kehf 18/17; er-Rûm 30/29; el-Fâtır 35/8; ez-Zümer 39/26.

¹¹³ el-Bakara2/7.

3. Dalâletin Kaynağı

Bir kavramı tanımlamanın tercih edilen en geçerli yöntemi, onu iç kurucu öğeleri ve dış dinamikleri ile tanımaktır. Bir şeyin ortaya çıkış kaynağı bilinmeden onu bütün detaylarıyla tanımak mümkün değildir. Sonuçlara neden olan sebepleri tanımak, en iyi teşhisi koymayı sağlamaktadır.¹¹⁴

Kâinatta her varlık zıddıyla kaimdir. Eşyanın yokluğu, varlığının yitirilmesi ile daha somut düzeyde kanıtlanır. Bu çerçevede dalâleti ele almaya çalışırken hidayet mahiyetinden haberdar olmamak, karanlığı kavrayabilmek için aydınlığı hiç göstermemeye benzemektedir. Nasıl ki karanlık, aydınlığın yokluğu ise dalâlet te hidayet husule gelmemesinin neticesidir. Delâleti net hatlarıyla tanımlayabilmek için hidayet ne olduğunu anlatmak gerekmektedir.¹¹⁵

Allah kullarına karşı sonsuz merhamet sahibi olduğundan onların sürekli hidayetini artırmakta ve buna yönelik nimetlerini ihsan etmektedir. Allah ilk insanı yaratırken onun ihtiyaç duyduğu her şeyi sınırsız bir şekilde ihsan etmiş ve mükemmel bir varlık olarak yaratmıştır.¹¹⁶ Onu hiçbir eksiklik ve ihtiyaç ile sınamamıştır. Sadece kendisinin emirlerine isyan edilmemesini ve yasak meyveden yememesini emretmiştir.¹¹⁷ Şeytan'ın çeşitli hile ve tuzaklarla onu yoldan çıkarmasından sonra¹¹⁸ kendi kaderini belirleyen insana rahmet ve merhametinin gereği tekrardan hidayete erebilme şansı vermiştir.¹¹⁹ Hidayetin bir anlamı da hediyedir. Allah insana sunduğu nimetin kabulünü arzulamaktadır.

Kur'ân'ın öngördüğü bu bakış açısı esas alınarak dalâlet konusu tetkik edildiğinde, Allah'ın bu husustaki muradı bu doğrultudadır şeklinde net çizgilerle keskin bir görüş belirtmenin kimsenin imkân ve yetkisi dâhilinde olmadığı anlaşılacaktır. Konuyla ilgili ayetlerin genel mefhumundan hareketle hidayet ve dalâlet tercihlerinin genellikle insan iradesi ve fiilleriyle ilişkili olduğu açığa çıkmaktadır. Bununla birlikte Allah'ın mutlak güç ve kudretiyle her istediğini yapabilecek imkân ve kabiliyetten yoksun olduğu intibamı zihinlerde uyandırabilecek şekilde Allah'ı bu sürecin dışında tutmak, iman sîhhatine hâlel getirecek ölçüde tehlikeli bir girişimdir. Bu anlamda bir Mümin, Allah'ın istediği her şeyi gerçekleştirebilme imkân ve kudretine sahip olduğuna dair inancında tereddüt yaşadığı

¹¹⁴ Ahmet Cevadî Âmiülî, *Kur'ân'da Hidayet*, çev. Sait Okumuş (İstanbul: İnsan Yayınları, 1984), 41-42.

¹¹⁵ Âmiülî, *Kur'ân'da Hidayet*, 41-42.

¹¹⁶ et-Tîn 95/4.

¹¹⁷ el-Bakara 2/35.

¹¹⁸ el-Bakara 2/36.

¹¹⁹ el-Bakara 2/37.

takdirde tam anlamıyla iman etmiş olmamaktadır. Kesin iman edilmesi gereken temel esaslara ilişkin tereddüt veya iman edilmesi gereken bütün unsurları kapsamayan inanç tarzı, imanın özüne aykırılık teşkil etmektedir. Pazarlık kabul etmeyen iman, niteliği itibariyle inanılması gereken öğelere büsbütün inanmayı; tevhid anlayışına ve ilahi emir ve yasaklara aykırı hususları da topyekûn inkârı kapsamaktadır.¹²⁰

İnsanın dalâlete düşmesinin temel sebebi kişinin kendi sapmasıdır. Kişi hür iradesi ve fiilleriyle dalâleti tercih etmektedir. Bütün fiillerinin sorumluluğunu akıl ve irade sahibi olması hasebiyle üstlenen kulun bu yöndeki talebi istikametinde, Allah bu dünyada onun hidayete ermesine veya dalâlete terk edilmesine hükmetmektedir. Ahirette de dünyadaki amellerinin karşılığı olarak cennet ve cehennem hayatını ona hazırlamaktadır. Allah insanı övgü ve yergiye layık bir yol tuttuğu takdirde, bu şekildeki hayatı ona güzel gösterip bu yolda gönüllü olarak yürüyecek karaktere büründürmektedir. Bütün hadiseleri bu bakış açısıyla değerlendirmeye başlayan kul, aksi yöndeki iddia ve düşünceleri uzak bir ihtimal olarak görmeye başlamaktadır. İnkâr ya da iman hali, kişinin benliğiyle adeta yapışık bir kimliğe bürünmektedir.¹²¹ Her iki zıt kutba uygun yaşam tarzlarını belirleyen insanın bu serüvenlerine istikamet biçen ana belirleyici unsur, vahiyle olan ilişkisinde saklıdır.

Allah varlıkların yaratılışına uygun şartları hazırlamış ve her şeyi yerli yerince yaratmıştır. Varlığı yoktan var etmeden önce onun düzenini yerleştirmiş (adetullah) ve bu şekilde bir yaşam şekli sürülmesini istemiştir. Aşağıdaki ayet bu bağlamdadır: “*Onlara şöyle dedik: ‘Oradan hepiniz inin! Benden size muhakkak bir rehber gelecektir.’ Kim benim gönderdiğim rehber uyarırsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.*”¹²²

“*Yüce Rabbinin adını tenzih ederek an; ki O ölçülü ve amaçlı yapan, yol gösteren; ölçülü ve amaçlı yapan, yol gösteren.*”¹²³

Bu doğrultuda Allah şu ilahi beyanlarda bulunmuştur: “*Mûsâ, ‘Bizim rabbimiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir’ diye cevap verdi.*”¹²⁴

¹²⁰ el-Bakara 2/286.

¹²¹ Isfahânî, “dalâl”, 298.

¹²² el-Bakara 2/38.

¹²³ el-A’la 87/1-3.

¹²⁴ Tâhâ 20/50.

Dalâlet insanın kendi fiil ve dilemesinin sonucu Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmektedir. Allah'ın sebepsiz yere birini dalâlete düşürmesi adaletine sığmamaktadır. Bu şekilde bir muamelede insana zulümdür. Allah için zulümden bahsedilemez.

*“Rabbim hiç kimseye haksızlık etmez.”*¹²⁵

*“Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör.”*¹²⁶ *“Ve ona iki yolu göstermedik mi?”*¹²⁷

*“De ki: “Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?”*¹²⁸

Kur'ân'da Allah'a atfedilen dalâlet teşri (hükmetme) anlamında değil, tekvin (irade edileni yaratma) manasındadır. Bunu Allah dilediği için insan dalâlete sapmıyor, insan istediği için Allah yaratmaktadır.

*“O, bir grubu doğru yola iletti, bir grup da sapkınlığa müstahak oldu. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler. Böyle iken kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.”*¹²⁹

Allah dalâleti insanların kendi kötü seçimlerinin sonucu olarak değerlendirmiş ve hidayeti kendine nispet etmiştir: *“Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum” dedi.*¹³⁰

Allah'ın insanlığı hidayete yönlendirmesi de delaletle sürüklemesi de kendi niyet ve fiillerinin sonucudur. Allah insanların hidayetine razı olduğu, bunu hazırlayacak etmenleri ortaya koyduğu için insanlığın hidayetinden memnun olmaktadır.

*“Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de dalâlete terk edilmeyi hak ettiler.”*¹³¹

Dalâlete düşenler kendi iradeleriyle hidayete karşılık sapkınlığı tercih etmiş, şeytana aldanmış ve bundan dolayı hüsrana uğramışlardır. Artık bunların dünyevi amaçlarla peşinde düştükleri arzular yoldan çıkmalarını hazırlamıştır. Bundan dolayı bir kâr elde edememişlerdir.

¹²⁵ el-Kehf 18/49.

¹²⁶ el-İnsân 76/3.

¹²⁷ el-Beled 90/10.

¹²⁸ el-A'raf 7/28.

¹²⁹ el-A'raf 7/30.

¹³⁰ el-En'am, 6/77.

¹³¹ en-Nahl 16/36.

“Doğruya karşılık sapıklığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır.”¹³²

Allah’ın hükümlerinin sebep ve hikmeti, toplumun ıslahına ve yararına dönüktür. İmanın ve inkârın merkezi olan kalpler, insan davranışlarının sonucu saptmaya uygun hale gelir.

“Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini (doğru yoldan) saptırdı. Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.”¹³³ Saptıkları zaman Allah onları saptamakla cezalandırdı. Zira bu saptırma (ezağa), kendi istekleriyle seçtikleri sapmanın karşılığıdır.

Bu ayetle inandığı gibi yaşamayanların yaşadığı gibi inanmaya başlayacağı bildirilmektedir. İmana uygun bir yaşam sürmeyen fasık ve zalimlerin kalpleri bir süre kararacak ve karanlıklar içinde yollarını kaybedeceklerdir. Çölde yolunu kaybeden bir bedevi gibi serap görmeye başlayacaklardır. Batılı hakikat, suçu erdem, kumu serin bir su, küfrü iman şeklinde algılayacaklardır. Allah onları kibirleri ve zulümleri sebebiyle azabı hak ettikleri için azgınlıkları içinde terk eder. Burada debelenip duracaklardır.¹³⁴

Aşağıdaki ayetlerde fasıkların dalâleti Allah’a dayandırılmıştır. Kullarının tercihleri sonucu fıska adalete yeğleyenlere sapıklık yolunu açmıştır.

*Allah birçok kimseyi onunla saptırır, birçok kimseyi de onunla doğru yola iletir; onunla başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri dalâlete terk eder.*¹³⁵ “Aşırılığa sapsın, kuşkulara boğulmuş kişiyi Allah işte böyle dalâlete terk eder.”¹³⁶ Bu ayeti kerimede Allah’ın saptırması, aşırılık ve tereddütün acı karşılığı olarak işlenmiştir.

Şeytan insanların ayağını kaydırıp batıl ve gerçeğe aykırı unsurları insana farklı ve güzel göstererek doğru yolu bulmasını engellemek için yaratılmıştır.¹³⁷ Buna karşın tutkuları peşinde koşan ve yeryüzünde fesat çıkaran kullarına karşı Allah seçtiği birtakım elçiler ve ilahi vahiyler göndererek hidayete ermelerine imkân sağlamıştır. Yalnız bunun için insanın çabalaması, mücadele etmesi gerekmektedir.

Allah’ın peygamberleri vasıtasıyla hidayete erdirdiği insanların en temel karakteristik özelliği, şirk hastalığına bulaşmamış ve kalbi günah kirleriyle kararmamış kullardır: “Allah

¹³² el-Bakara 2/16.

¹³³ es-Saf 61/5.

¹³⁴ Bkz. el-Bakara 2/15.

¹³⁵ el-Bakara 2/26.

¹³⁶ el-Mü’min 40/34.

¹³⁷ es-Sa’d 38/82.

şeytanı lânetlemiştir, o da 'kullarından belli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler' demiştir. Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinen kimse elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur. Şeytan onlara durmadan vaad eder, boş ümitler verir. Şeytanın onlara söz vermesi aldatmadan başka bir şey değildir.”¹³⁸

Burada şeytanın insanlar üzerinde herhangi bir tesiri olmadığı, onlara birtakım telkinler ve kuruntularda bulunduğu ve insanın buna kendi iradesiyle aldandığı belirtilir.

“O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra 'Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?' diye soracak. Onlar, 'Seni tenzih ederiz! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün; nihayet onlar da seni anmayı unuttular ve böylece uçurumu boylayan bir topluluk oldular' diyecekler.”¹³⁹

İnsanları doğru yoldan saptıran dünya hayatının geçimliğine aşırı sevgi ve bağlılıktır. Mal, para, evlat ve makam mevkileri amaç edinip ahiret hayatını unutmamanın sonucu Allah'tan uzaklaşmaktır.

“Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.”¹⁴⁰

Aldatıcı birtakım bilgiler ile tutkularına esir olmuş insanları doğru yoldan ayıran şeytan, kendisine uyanların insanları saptırmalarını da sağlar.

“İbrâhîm şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut! Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunu saptırdı. Bundan böyle kim bana uyarırsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin.’”¹⁴¹

Allah Teâlâ Kur'ân'da dalâlete düşenlerin kıyametteki durumlarını aktaran sahnelerin birinde sonrakilerin öncekilerden dolayı Allah'a şikâyette bulunduğunu ama Allah'a karşı

¹³⁸ en-Nisâ 4/118-120.

¹³⁹ el-Furkân 24/17-18.

¹⁴⁰ Âl-i İmrân 3/14.

¹⁴¹ İbrâhîm 14/35-36.

sorumluluk anlamında bu bahanenin cezalarını hafifletmediğini aktarmaktadır. Buradan şu sonucun çıktığı anlaşılır: Akıl ve irade bakımından yaptıklarından sorumlu olan insanın yoldan çıkmasında başkalarının etkisi varsa da bunun sorumluluğu insana aittir. Şeytanın adımlarını takip ederek insanların yoldan çıkmasına sebep olanların cezaları ayrıca değerlendirilecektir.

“Allah buyuracak ki: ‘Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!’ Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir. Hepsi birbiri ardından orada (cehennem) toplanınca, sonrakiler öncekiler için, ‘Ey rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!’ diyecekler. Allah da ‘Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz’ diyecektir. Öncekiler de sonrakilere derler ki: ‘Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!’”¹⁴²

4. Hidayete Tabi Olma

Hidayet, Allah’ın kullarına sonsuz rahmetiyle sunduğu feyiz ve ihsandır. Dalâlet ise bunun tam tersi şekilde, kulun bu feyiz ve rahmetten yoksun bulunuşudur.¹⁴³ Aşağıdaki ayette bu durum anlatılmaktadır: *“Allah’ın insanlar için açtığı rahmeti kısılabilecek yoktur, O’nun kıstığını da O’ndan başkası açamaz. O mutlak izzet ve derin hikmet sahibi de O’dur.”*¹⁴⁴

Allah’tan uzaklaşan insanların hidayet yolunu bulmasının çaresi kendi nefsinin her türlü kötülükten arındırmaktan geçmektedir. Bu konuda Hz. Musa (as), Allah’ın emri ile Firavun’a tebliğ için gittiğinde söylediği şu söz buna delildir: *“De ki: ‘Arınmayı ve seni rabbinin yoluna hidayet etmemi ister misin? Böylece O’na saygılı davranırsın.’”*¹⁴⁵

Allah kendi yoluna tabi olma niyetini taşıyıp bu uğurda çaba sarf edenlere kendi katından manevi güçlerle donatacağını belirtmektedir. Allah’ın insanlardan talep ettiği ve bu yönde kâinatı tasarladığı istikamet budur.

*“Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar ve kendilerine takvâ şuurunu bahşeder.”*¹⁴⁶

Hidayet tamamıyla Allah’ın elindedir. Peygamberler dâhil kim ne yaparsa yapsın, Allah dilemedikten sonra doğru yola erişmenin imkânı yoktur. Peygamberler bu yönde çaba

¹⁴² el-A’raf 7/38-39.

¹⁴³ Âmilî, *Kur’ân’da Hidayet*, 42.

¹⁴⁴ el-Fâtır 35/2.

¹⁴⁵ en-Nâziât 79/18-19.

¹⁴⁶ Muhammed 47/17.

gösterir, insanlara tebliğ ve telkinde bulunur¹⁴⁷ ama takdir Allah'ındır. Aynı şekilde dalâlet te böyledir. Bu yönde şeytanın yoldan çıkarıcı kuruntu ve saptırmalarına aldanarak dalâlete düşmeleri de Allah'ın izniyledir. Burada önemli olan insanın iradesidir.¹⁴⁸

Bu hususta belirleyici faktör, kalbi ve ameli her türlü günah kirlerinden arınmak ve buna yaraşır çabalar ortaya koymaktır. Bunun sonucunda Allah'ın hidayeti nasip etmesidir: *“Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidayete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz. Allah böylelerini azgınlıkları içinde yollarını şaşırması olarak bırakır.”*¹⁴⁹

Fıtraten bozulmuş, düşünsel ve davranışsal olumsuzluklar içinde debelenen kimse ise Allah'ın feyiz, rahmet ve hidayetinden nasip alamaz: *“Kendilerini uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler.”*¹⁵⁰

Her iki durumda da seçme hakkı ve serbestisinin korunduğu ortadadır. Hidayete erişenler günah konusunda, iradeleri, imkân ve güçleri ile birlikte pislikten hicret sevabı elde etme ümidi ve inancı ile kaçınırlar. Dalâlete sürüklenmiş grup ise yaratılış amaçlarının gereğini yerine getirme hususunda önceki sınıflarla eşit düzeyde iradeye, imkân ve güce sahip olmalarına karşın bilerek ondan kaçma tercihi gösterirler.¹⁵¹

*“Böyle iken onlara ne oluyor ki âdeti aslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi öğütten yüz çevirip kaçıyorlar!”*¹⁵²

*“Ama onlar bunu kulak ardı ettiler.”*¹⁵³

Eğer Allah bir kulu hidayete erdirirse kimse onu saptıramaz, kimi de dalâlete terk ederse onu hiç kimse hidayete erdiremez.

*“Allah kime hidayet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de dalâlete terk ederse artık onu doğruya yöneltecek bir rehber bulamazsın.”*¹⁵⁴

¹⁴⁷ “Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık.” (el-Enbiya 21/73); “Şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya erdirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermekteisin.” (eş-Şûrâ, 42/52); “Kuşkusuz sen istediğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidayete erdirir ve hidayete erecek olanları en iyi O bilir.” (el-Kasas 28/56); “Eğer görmüyorlarsa körlere doğru yolu sen nasıl göstereceksin?” (Yûnus 10/43).

¹⁴⁸ Âmülî, *Kur'ân'da Hidayet*, 43.

¹⁴⁹ el-A'râf 7/186.

¹⁵⁰ Yâsîn 36/10.

¹⁵¹ Âmülî, *Kur'ân'da Hidayet*, 51-53.

¹⁵² el-Müddesir 74/50-51.

¹⁵³ Âl-i İmrân 3/187.

¹⁵⁴ el-Kehf 18/17.

“Allah’ın doğru yola yönelttiği kişi hidayete ermiştir; O kimi dalâlete terk ederse, işte onlar da kaybedenlerin ta kendileridir.”¹⁵⁵

“Kimi de Allah doğru yola yöneltirse onu saptırabilecek bir güç yoktur.”¹⁵⁶

“Allah kimi dalâlete terk ederse artık onu hidayete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz.”¹⁵⁷

“Allah kimi dalâlete terk ederse artık onu doğru yola yönlendirebilecek bir güç yoktur.”¹⁵⁸

“Allah’ın dalâlete terk ettiklerini doğru yola eriştirmek mi istiyorsunuz? Allah’ın saptırdıkları için asla doğruya yol bulamazsın.”¹⁵⁹

“Allah’ın şaşırttığını artık kim doğruya iletebilir!”¹⁶⁰

Kur’ân’da dalâlet kavramını konu alan ayetler incelendiğinde, kişinin dalâleti bilinçli bir şekilde hür iradesi ile tercih ettiği tespit edilecektir: *“Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir.”¹⁶¹ “Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmüyor musun? Sapkınlığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar.”¹⁶² “İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlence vesilesi kılmak için eğlendirici sözleri alıp kullanırlar; işte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor.”¹⁶³*

İnsan akli ve hür iradesiyle dalâleti talep ettiği gibi hidayeti de seçmekte ve bu doğrultuda ameller ortaya koymaktadır: *“Hidayete karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır.”¹⁶⁴* Zira bu kimseler birinci ve ikinci seviyede bütün insanlara ihsan edilen hediye ve hidayeti görmezden gelerek ve gereken değeri vermeyerek imanlarını bu uğurda heder ederek dalaleti satın almışlardır. Dini değerlere karşılık olarak dünyevi menfaatlere rağbet etmişlerdir. Dalâletle aynı anlam sahasına ait ve onunla eşanamlı eksen kavramlardan küfr

¹⁵⁵ el-A’râf 7/178.

¹⁵⁶ ez-Zümer 39/37.

¹⁵⁷ el-A’râf 7/186.

¹⁵⁸ el-Mü’min 40/33.

¹⁵⁹ en-Nisâ 4/88.

¹⁶⁰ er-Rûm 30/29.

¹⁶¹ el-Kehf 18/104.

¹⁶² en-Nisâ 4/44.

¹⁶³ Lokmân 31/6.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/16.

ile ele alınan inkâr konulu ayetlerde, insan sapkınlığının belirleyici temel unsuru, insanın bilinçli tercihleridir: “... Kim imanı küfre değiştirse şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur.”¹⁶⁵

Bunun yanı sıra Allah'ın üstün yaratma, irade etme ve kudretine işaret etmek üzere dalâlet ve hidayete erdirme fiillerini Allah'a izafe eden ayetlerle konu zihinlere etkin şekilde yerleştirilmeye çalışılmaktadır: “Eğer Allah isteseydi hepinizi elbette ki bir tek inanç topluluğu yapardı. Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız.”¹⁶⁶

Bu vb. ayetlerde müşriklerin “Allah neden tüm insanların mümin olmasını dilemiyor ve neden tüm zalimleri zorla dize getirmiyor” şeklindeki itirazlarına cevap vardır. Günümüzde de benzer bir itiraz “Allah neden tüm insanları cennette yaratmadı ve kötülüklerle son vermiyor” şeklinde dile getirilmektedir. Ayette Allah'ın kudretinin ve meşietinin bu konuda aciz olmadığı cevabı verilmektedir. Ayrıca imtihana ve hesaba dikkat çekilmiş olup Allah'ın dilediği kimseleri hidayete erdirdiği dilediği kimseleri dalaletle terk ettiği ve işledikleri amellerden dolayı eninde sonunda hesaba çekilecekleri hatırlatılmıştır.

Ayette Allah'a nispet edilen dalâlet ve hidayet fiilleri, ayetin bağlamı dikkate alınmadığında yanlış ve eksik değerlendirilebilmektedir. Araştırmamızın mihenk noktası açısından, ayetin son cümlesi temel bakış açısının dayanağını teşkil eden esası belirtmektedir. Ayet bütün bir şekilde ele alındığında, hidayet ve dalâlet fiillerinin asıl amilinin kişinin ortaya koyduğu davranışlar ve gösterdiği tavırlar olduğu ifade edilmektedir.

Genel olarak ortaya konulan deliller ve yapılan izahların ardından hülasa şu hususlara yer verilebilir: Hidayet ve dalâlet tercihleri insan iradesine ve bu doğrultuda ortaya konulan davranışlara göre şekillenmektedir. Allah, imtihan etmek üzere yarattığı insana iki zıt istikametini işaret ve delillerini açıklamıştır. Kişinin ortaya koyacağı gayret, elde edeceği ilim ve fitratı uyarınca hareket etmesi tercihlerini belirlemektedir. İnanç ve inkâr kulvarlarında yol alma iradesi insana tahsis edilmiştir. Allah, kâinatta kulların fitratlarına uygun ölçüde tercihlerini olumlu, doğru ve iyi şekilde tayin etmelerine destek olacak imkânları yaratmıştır. Bilgiyi elde etme, işleme ve muhakeme aracı olarak akıl kabiliyetini ihsan etmesinin yanı sıra vahiy ve elçilerle de kendilerini desteklemiştir. Buna karşın üstün adalet sıfatı gereği, tanık olduğu sayısız ihsan ve ikrama karşın enfüsi âleminde akıl ve kalbinin kilitlenmesine yol

¹⁶⁵ el-Bakara 2/108.

¹⁶⁶ en-Nahl 16/93.

açacak hakikati inkâr ve yeryüzünde ifsat fiillerini irtikâp edenleri dalâlete sürüklemiştir. Allah, kullarının dalâletlerine razı olmamış, sonsuz rahmeti gereği son nefese değin hak ve hakikate yönelme fırsatlarını açık tutmuştur.

Hidayet ve dalâleti konu alan ayetlerde her iki istikamete yönelme fiillerinin Allah'a izafe edilmesi, zahiri bir okuma biçimiyle okunduğunda, insan iradesinin belirleyici etken olmadığı anlamını ilk etapta akla getirmektedir. İlgili ayetler içinde buldukları bağlam (siyak sibak) çerçevesinde değerlendirildiğinde, tercih etme iradesinin insana ait olduğu, her iki istikamete uygun fiil ve tavırlar neticesinde iman ve inkâra yöneldikleri ve bunun neticesinde Allah'ın kudret, tekvin ve irade sıfatları icabı gerekli şartları yarattığı tespit edilecektir. Allah, kudretinin ve azametinin izlerinin zihinlere kazınması ve dikkatleri Kur'ân'ın genel muhtevasına çekmek maksadıyla, dalâlet ve hidayete erdirmeyi kendisiyle ilişkilendirmektedir.

Sonuç

Dalâlet sözlük anlamı itibariyle yok olmak, helak, bilerek veya bilmeyerek yönünü sapmak ve hedefe yönelmeyen bir yola girmek manalarına gelir. İstilah olarak hidayet zıddı anlamında, Allah'ın davet ettiği hak yoldan ayrılmak, ilahi vahiy ve hakikatleri inkâr, kısaca küfür yolunda bilinçli karar kılma sürecine denir.

Kur'ân'da iman-küfür kavram sahasında çokça kullanılan dalâlet kavramı gerek sözcük gerekse istilahi anlamda 200'den fazla yerde kullanılmıştır. Değişik formlarda geçen dalâlet kelimesi çoğunlukla fiil halinde ele alınmaktadır. Kur'ân'da bu fiil zaman zaman Allah'a, bazen de insana izafe edilmektedir. Allah için kullanıldığı ayetlerin genel bağlamı dikkate alındığında dalâlet fiilinin kul tarafından kalbi ve fiili bir takım olumsuz ahlaki davranışlar sebebiyle Allah tarafından yaratıldığı vurgulanmaktadır. Kul bilinçli iradesiyle hak batıl istikametinde tercihini batıl'dan yana kullandığı için Allah bunu kevnî bir yaratılışla husule getirmektedir. Allah dilediği ya da bu fiili yarattığı için kul dalâlete düşmemektedir. Kul bu yönde davrandığı ve bu şekilde irade de bulunduğu için dalâlete terk edilmektedir.

Allah kulun dalâletinden hoşnut olmaz. Sonsuz rahmet ve mağfiretiyle kulun hayrına olanı ihsan etmekte ve bu yönde maddi manevî güç ve yardımlarla desteklemektedir. Diğer yandan kulun yaratılış gayesine uygun davranıp davranmadığını sınamak üzere bir takım çeldiricileri imtihanın tabiatı gereği devreye sokmaktadır. Bunlar şeytan ve nefis tarafından insana çeşitli ikna yöntemleri ve aldatmalarla cazip kılınmaya çalışılmaktadır. İnsanın

dalâlete düşmesine sebep olan unsurlar genellikle dünya malı, makam, mevki, kadın, çocuk ve para oluşturmaktadır.

Şeytan ve onun kuldaki işbirlikçisi nefsin Allah'a karşı sorumluluk bilincini kuşanan kulları üzerinde herhangi bir tesiri yoktur. Zor kullanması da mümkün değildir. Sadece insana vaatte bulunur, güzel gösterir, algılama duyularını manevi yönden tahrip eder. Dalâlete sürüklenen insanlar kalpleri olduğu halde anlayamaz, gözleri olduğu halde göremez ve kulakları olduğu halde işitemezler. Kalpleri işledikleri olumsuz ahlaki davranışlar yüzünden mühürlenmiş ve kaskatı kesilen dalâlet ehli kimseler, Kur'ân'da çokça yerilmektedirler.

Hidayet bütünüyle Allah'ın elindedir. O dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola eriştirir. Yalnız bunu adalet sıfatının gereği kulun tercihi ve bunu hak edecek davranışları sebebiyle yaratır. Peygamberler dahi kimseye hidayet yolunda nüfuz edemezler. Onlar sadece tebliğ eder, yol gösterir ama sonuçta kalpte bu durumu halk etme Allah'a aittir.

Kaynakça/Reference

- Abay, Ahmet. “Kur’ân’ın Kur’ân ile Tefsirinde Yeni Yaklaşımlar: Mehmet Okuyan Örneği”. *Journal of Turkish Studies* 11/7 (Spring 2016) 1-16. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.9204>
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısırî, 1364.
- Aldemir, Halil. “Fâtiha Suresi’nde Nimet Verilenler Gazaba Uğrayanlar ve Dalâlette Olanlar”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* XII/1 (2012), 219-244.
- Altındaş, Mücteba. “İnsan Sorumluluğu Bağlamında Kuran’da Hidâyet-Dâlâlet Olgusu”. *Şişli Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 16-17 (2012), 29-42.
- Altıntaş, Ramazan. *Kur’ân’da Hidayet ve Dalâlet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Alûsî, Ebu’s-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b Abdullâh b Mahmûd. *Ruhü’l-meanî fi tefsiri’l-Kur’âni’l-azim ve’s-seb’i’l-mesani*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabi, 1997.
- Âmülî, Ahmet Cevadî. *Kur’ân’da Hidayet*. çev. Sait Okumuş. İstanbul: İnsan Yayınları, 1984.
- Askeri, Ebû Hilal. *Furûku’l-luğaviye*. thk. Muhammed İbrahim Selim. Kahire: Dâru’l-İlm ve’s-Sekâfe, ts.
- Bayram, İbrahim. “Ebussuûd Efendi’nin Hidayet-Dalâlet Anlayışı”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Tokat İlmîyat Dergisi=Tokat Journal of İlmîyat]* V/1 (2017), 115-144.
- Bulut, Mehmet. “Hidayet-Dalâlet ve İnsanın Sorumluluğu”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 229-260.
- Cebeci”, Lütfullah. *Kur’ân’da Şer Problemi*. Akçağ Yayınları: İstanbul, 1985.
- Demağani, el-Hüseyin b. Muhammed. *el-Vücuḥ, ve’n-nezair li elfâzi’l-kitâbillahi’l-aziz*. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmîyye, ts.
- Ebu Ude, Halil Ebu Ude. *et-Tatavvuru’d-delali beyne luğati’s-şî’ri ve luğati’l-Kur’ân*. Ürdün: Daru’l-Menar, 1405/1985.
- Ebu’s-Su’ûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-‘îmâdî. *İrşâdu’l-‘âkli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-kitâbi’l-kerîm*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, ts.
- Ece, Hüseyin K. *İslam’ın Temel Kavramları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- Harman, Vezir. *Ebu Mansûr Abdulkâhir el-Bağdadî’nin Bilgi Teorisi*. Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2006.
- Harman, Vezir. “Sebep-Sonuç İlişkisi Açısından Hidâyet ve Dalâletin Allah’a Nispeti Meselesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2015), 249-286.
- İsfahânî, Ebû’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed Râğıp. *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*. thk. Nizâr Mustafa el-Bâz. b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.

- İbn Fâris, Ebi Huseyn Muhammed b. Zekeriya. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Kefevî, Ebî Beka Eyyüp b. Mûsâ Huseynî. *Kitabu Mu'cemu fi mustahâti ve fûrûku'l-luğaviyyi*. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 2. Basım, ts.
- Kılıç, Sadık. *Kur'ân'da Günah Kavramı*. Konya: Hibaş Yayınları, 1984.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir*. çev. Muhammed Esed vd. Ankara: İşaret Yayınları, 2002.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kelimi Tayyib, 1419/1997.
- Neysâbûrî, Ebi Abdurrahman İsmail b. Muhammed. *Vücûhu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dımaşk: Dâru's-Sakâ, 1996.
- Polater, Kadir. "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Hevâ Kavramı ve Dalâletteki Rolü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2003), 261-299.
- Râzî, Ebû 'Abdillah Faḥrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabi, 1420.
- Semîn Halebî, Ahmed b. Yusuf b. Abdudaim. *Umdetu'l-huffâz*. thk. Muhammed Bâsıl Uyunu's-Sûd. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Tunç, Cihad. "İslâm Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25-41/6 (1989).
- Tunç, Cihad. "Dalâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/428-429. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Türcan, Galip. "Kelâmî Paradigmanın Güçlüğü: Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Kelamında Hidayet ve Dalâlet Kavramlarının Anlaşılması". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (Ocak 2012), 269-285.
- Türcan, Selim. "Hidayet ve Dalâleti Allah'a Nispet Edilen Ayetler Nüzul Döneminde Nasıl Algılanıyordu?" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/18 (Şubat 2010), 83-97.
- Yolcu, Mehmet. *Kur'ân'da İnkâr Psikolojisi*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2004.
- Yüksel, Emrullah. "Kur'ân-ı Kerim'de Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986), 87-107.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Tab'etü Hukümetü Kuveyt, ts.